

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een kamer gevuld met de mooiste boeken : de bibliotheek van Johannes Thysius (1622-1653)

Mourits, E.V.M.

Citation

Mourits, E. V. M. (2016, December 14). *Een kamer gevuld met de mooiste boeken : de bibliotheek van Johannes Thysius (1622-1653)*. Vantilt, Nijmegen. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45015>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45015>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45015> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Mourits, Esther

Title: Een kamer gevuld met de mooiste boeken : de bibliotheek van Johannes Thysius (1622-1653)

Issue Date: 2016-12-14

‘Tot publicque dienst der studie’

De nalatenschap

Dat Thysius zijn collectie boeken in zijn eigen woorden heeft nagelaten ‘tot publicque dienst der studie’ is bepalend geweest voor zijn nagedachtenis. De-
genen die één generatie na zijn dood verantwoorde-
lijk waren voor het beheer van de bibliotheek heb-
ben hem niet persoonlijk gekend. Voor zijn naaste
familie en vrienden moet hij de boekenverzamelaar
Johannes Thysius zijn geweest, voor hun nakome-
lingen was hij alleen nog maar de stichter van een
bibliotheek. De vraag wat Thysius wilde bereiken
met zijn legaat deed voor latere generaties niet meer
ter zake, en is in publicaties over de bibliotheek niet
aan de orde gesteld. Het resultaat van zijn testamen-
taire beschikkingen werd als vanzelfsprekend ver-
eenzelvigd met zijn bedoelingen.

Maar is dat terecht? Het testament is het enige
document waarin Thysius zijn voornemen bekend
heeft gemaakt, en daarin is de bestemming van de
bibliotheek op geen enkele manier nader toegelicht.
Bij gebrek aan een persoonlijke getuigenis rest niets
anders dan te kijken naar de omstandigheden waar-
onder zijn beslissing tot stand is gekomen.

Waarom verzamelen

Thysius zal het bezit van boeken als iets volkomen
normaals hebben beschouwd, want iedereen in zijn
omgeving had boeken. Zijn vader Anthoni Thijs liet
een bibliotheek na met zeker 209 boeken,¹ waar-
onder Bijbels, naslagwerken over taal, klassieke lite-
ratuur, wat geschiedenis, en exemplaren van de wer-
ken van Constantijn L’Empereur, cadeau gekregen
van de auteur.² Een aantal van Thysius’ vrienden en
familieleden hield zich bezig met wetenschappelijk

onderzoek, al of niet in dienst van een universiteit,
en zij hadden een daartoe bestemde collectie boeken
in de kast staan. Thysius gebruikte boeken om te
beginnen voor school, studie en bij het maken van
muziek, wat dat betreft zal hij niet anders zijn
geweest dan andere zonen uit goeie families.

Het is met name Constantijn L’Empereur die
Thysius leerde boeken te waarderen. Eerst door hem
drie jaar achtereen, van 1632 tot 1634, als nieuwjaars-
cadeau een boek toe te sturen en hem te leren dat
mooie boeken de verveling van de studie kunnen ver-
lichten.³ Daarna door voor hem in 1635 een comple-
te bibliotheek aan te schaffen uit de bezittingen van
Thysius’ overleden oudoom Jacobus Thysius. Daar-
mee was de kiem gelegd. Voor een proeve in de dicht-
kunst, waarin Thysius werd onderwezen op de
Latijnse school, koos hij zijn bibliotheek als onder-
werp.⁴ Het gedicht bevindt zich tussen zijn school-
oefeningen uit de jaren 1635-1636, en luidt als volgt:

Ad Bibliothecam⁵

Biblioteca meae pars jucundissima vitae
Quae fuit in primis utile dulce frui
Seu libuit veterum rimari oracula vatum
Et quicquid tabulis conditur aethereis
Haec menti illuxit quantum est Urimque Thumimque⁶
Glaucumque meis sustulit ex oculis.
Ipsa mihi immulsit sapientum γῶτι σέαυτο
Ne mens lethaeis obrueretur aquis.
Publica seu privata fores meditatio curae
Praeceptis didici doctior esse tuis.
Consulo scriptores quos laudat Achaia, seu quos
Aemula Graecorum Roma diserta dedit

Bibliotheca.

Bibliotheca mea pars summa tua vita
Quae fuit ingenio utilis aures fuit
Cui licuit uterque tum an vacula vestitus
Et quicquid tabulis venditur atq; iudis
Pate mibi illucit quantum est utrumque egimus.
Glossamamque mibi sustulit ex vultu.
Ipsa mihi innumera sapientum γῶτι σκῶτον.
Sic mibi etiam videretur aquis.
Bibliotheca per mactata fuit mactatae mact
Mactatibus didici dicitur de te tunc.
Consule scriptores quos laudat de faja, seu quos
Pomela Graecorum Roma dispersa dedit
Antique habet illustris Hispania dicos alumnos
Clarique famulos gallia videris,
Grilint eis dicitur, dicitur ad vultus agendis
Consilium et exantam quisque, vultus tuas
Cessantes alios studium nunquam inani
Qui fiant vultus semper ex agendis dicit
Bibliotheca dabit passas quas nulla vetustas
Fuminet quales me, dabit dea dicitur

Joannes Sifius.

Quotque habet illustres Hispania dives alumnos
 Claraque facundos Gallia causicos,
 Scilicet his ducibus poteris bene rebus agendis
 Consulere et Spartam quisque polire tuam⁷
 Thesauros alius studio conquirat inani
 Qui feriant oculos semper egentis heri
 Bibliotheca dabit gasas quas nulla vetustas
 Imminuet, quales non dabit Arca Midae

JOHANNES THYSIUS

Aan mijn bibliotheek⁸

Mijn bibliotheek was de grootste vreugde van
 mijn leven,
 die er vooral in bestond te genieten van wat
 nuttig en aangenaam was.
 Of ik nu zin had de orakels van oude zieners
 door te snuffelen
 en wat al niet in hemelse geschriften is
 geschreven.
 Zij verlichtte mijn geest zoals Urim en Thumim
 en heeft de staar uit mijn ogen weggenomen.
 Zij was het ook die mij doordrong van het 'Ken
 uzelf' van de wijzen
 zodat mijn geest niet door Lethe's rivier
 wordt overspoeld.
 Of je me doet nadenken over zorgen in mijn
 openbaar of persoonlijk leven,
 door jouw voorschriften heb ik geleerd wijzer
 te zijn.
 Ik raadpleeg de schrijvers die Griekenland prijst,
 of die
 het welbespraakte Rome in het spoor van
 Griekenland naliet
 en zoveel als het rijke Spanje bezit aan schitte-
 rende leerlingen

Gedicht van
 Johannes Thy-
 sius 'Aan mijn
 bibliotheek'

en het beroemde Frankrijk aan welsprekende
 advocaten.

Onder hun leiding kun je namelijk goede raad
 geven over wat te doen staat
 en ieder kan jouw Sparta goed verzorgen.
 Laat een ander met ijdele ijver schatten bijeen-
 zoeken,
 die de ogen uitsteken van de eigenaar die
 nooit genoeg heeft.
 De bibliotheek zal schatten geven waar geen
 veroudering afbreuk aan zal doen
 en die ook de geldkist van Midas niet kan
 geven.

JOHANNES THYSIUS

Hoewel de spreker in het gedicht de indruk wekt
 een oudere man te zijn die terugkijkt op zijn leven,
 was Thysius pas dertien of veertien jaar oud toen hij
 dit schreef. Deze vorm is maar een stijlfiguur: iemand
 die spreekt uit ervaring zal meer indruk maken op
 zijn lezers dan iemand die zegt wat hij verwacht dat
 zijn bibliotheek hem zal brengen. Wat Thysius in
 ieder geval moet hebben geleerd bij het schrijven van
 het gedicht, is dat een bibliotheek symbool staat voor
 het behoud van kennis, die tijdloos is en daarom
 bijzonder waardevol.

Toen hij dit gedicht schreef, bezat Thysius naar alle
 waarschijnlijkheid ongeveer driehonderd boeken, in
 zo'n tweehonderd banden samengebonden, voorna-
 melijk afkomstig uit de nalatenschap van Jacobus
 Thysius. Tot het moment dat hij meerderjarig werd,
 kwamen daar nog bijna honderd boeken bij, waar-
 van de meeste zijn gekocht uit het bezit van twee
 overleden familieleden. Pas vanaf de veiling van de
 bibliotheek van Constantijn L'Empereur op 26 okto-
 ber 1648 begon hij werkelijk op grote schaal boeken
 aan te kopen, met vele honderden per jaar. Aan het
 einde van 1648 nam Thysius het kasboek in gebruik
 waarin hij al zijn aankopen zou gaan registreren.
 Volgens de inhoudsopgave zijn voor het 'register van
 gekochte boecken' acht bladen gereserveerd, ofwel
 zestien bladzijden. Daarop heeft hij zijn boeken-

Bibliotheek van de universiteit van Leiden, door Willem Isaacs. van Swanenburg, naar een tekening van Jan Cornelisz. van 't Woudt, 1610

bezit vastgelegd: alles wat er ooit voor hem of door hem was aangekocht, inclusief giften. Precies een jaar later, in oktober 1649 waren alle bladzijden al volgeschreven, en moest de lijst met aankopen verderop in het kasboek worden voortgezet.⁹ Dat betekent dat Thysius ergens gedurende dit jaar zijn ambities heeft bijgesteld: zijn bibliotheek zou veel omvangrijker worden dan hij eerst had voorzien.

Thysius is niet zelf begonnen met het aanleggen van een bibliotheek, die beslissing is voor hem genomen door zijn opvoeders. Bij hem is de kwestie dan ook niet waarom hij is gaan verzamelen, maar waarom hij ermee is doorgegaan. Voor het verzamelen van boeken in de zeventiende eeuw zijn verschillende redenen denkbaar, waarvan 'noodzaak' de meest voor de hand liggende is. Boeken waren onmisbaar voor studie en wetenschapsbeoefening, wat door de universiteit van Leiden tien jaar na de oprichting in 1575 werd erkend door de stichting van een univer-

siteitsbibliotheek. Het aantal boeken in deze bibliotheek was in de eerste decennia van haar bestaan maar beperkt. De eerste gedrukte catalogus van 1595 vermeldt 442 titels in 525 banden, en tot 1640 werd de collectie uitgebreid tot 3.117 titels. Langzamerhand werd het een aanzienlijke bibliotheek, maar op een snelgroeiende studentenpopulatie van vele honderden is het de vraag of dit voldoende was. Juist in de periode dat Thysius actief was als verzamelaar, waren de studentenaantallen op hun hoogst: er schreven zich tussen 1644 en 1654 gemiddeld 365 nieuwe studenten per jaar in aan de Leidse universiteit.¹⁰ Daarnaast waren de boeken in de universiteitsbibliotheek nauwelijks toegankelijk voor degenen die er gebruik van wilden maken. Om diefstal en beschadiging te voorkomen was de bibliotheek van 1605 tot 1630 gesloten voor studenten, en hoogleraren werden alleen toegelaten als zij een ontvangstbewijs voor een sleutel tekenden. Toen de studenten

wel toegang kregen tot het gebouw, was dat maar voor een paar uur per week. Het lenen van boeken was voor hen uitgesloten. Tot de verbouwing van de bibliotheek in 1653 waren de boeken in grote formaten bovendien nog aan de kasten vastgeketend.¹¹ Niet alleen de studenten, maar ook de hoogleraren waren daarom genoodzaakt tot de aanschaf van boeken. Bovendien hadden degenen voor wie wetenschappelijke studie tevens het beroep was vaak specialistische vakliteratuur nodig, die de universiteitsbibliotheek niet ter beschikking had.

Wie het zich kon veroorloven kocht zijn eigen boeken, wat resulteerde in een verzameling die vanwege het gebruik vaak wordt aangeduid als 'geleerdenbibliotheek'. Zo'n collectie kon in formaat verschillen van enkele honderden tot vele duizenden exemplaren. In Leiden moeten in de eerste helft van de zeventiende eeuw vele geleerdenbibliotheeken zijn geweest en Thysius kende een aantal van de eigenaars persoonlijk. Om te beginnen natuurlijk Constantijn L'Empereur en Antonius Thysius, zijn voogden. Ook Antonius Thysius jr. bezat een collectie boeken, en bovendien was hij vanaf 1653 bibliothecaris van de universiteitsbibliotheek. Vrienden van Constantijn L'Empereur, zoals Claude Saumaise, Friedrich Spanheim en André Rivet waren allemaal in het bezit van een aanzienlijke geleerdenbibliotheek.¹² Ook zijn studiegenoot Johannes Erpenius, zoon van de hoogleraar Thomas Erpenius, verzamelde boeken, net als Hieronymus de Backere, een jurist die was bevriend met Thysius.¹³ Erpenius en De Backere zijn overigens beiden op een zeker moment uit Leiden verhuisd. Hun boekenbezit is grotendeels bekend, dankzij bewaard gebleven veilingcatalogi van hun bibliotheken, maar er moeten halverwege de zeventiende eeuw nog veel meer ongedocumenteerde privécollecties zijn geweest, waarvan Thysius de eigenaars al of niet persoonlijk heeft gekend.¹⁴

Het is aannemelijk dat zij in de eerste plaats boeken verzamelden ter ondersteuning van hun studie of werk. Deze motieven zullen voor Thysius nauwelijks een rol hebben gespeeld, tenzij hij onuitgesproken ambities had die hij vanwege zijn vroege dood

niet heeft kunnen waarmaken. We mogen veronderstellen dat hij een aantal van zijn boeken heeft gebruikt bij zijn dagelijkse bezigheden: zijn studie rechten of bij de processen die hij heeft gevoerd. Maar een aantoonbaar verband ontbreekt. Er is nog een andere reden denkbaar waarom iemand in de zeventiende eeuw begon met het verzamelen van boeken en dat is verzameldrift of liefhebberij. Hierbij moet worden opgemerkt dat de persoon in kwestie wel over het nodige geld moest kunnen beschikken. Tegenwoordig zou men het 'bibliofilie' noemen, maar in dit geval is dat een anachronisme: de term bestaat pas sinds de achttiende eeuw. Bibliofielen verzamelen boeken omdat ze zeldzaam zijn, mooi uitgevoerd of gebonden, omdat ze een bepaalde auteur, drukker of een onderwerp gemeen hebben – maar niet in de eerste plaats om ze te lezen. In de zeventiende eeuw vertegenwoordigden boeken allereerst kennis. Het tijdperk waarin nieuwe wetenschappelijke inzichten de oude definitief zouden vervangen was nog niet aangebroken, en daarom werd alle kennis beschouwd als bruikbaar en de moeite van het verzamelen waard.¹⁵ Maar ook het verlangen naar het bijeenbrengen van zoveel mogelijk kennis is een vorm van boekengekte, waarvan in de zeventiende eeuw voldoende voorbeelden te vinden zijn.

Twee tijdgenoten van Thysius die daarvoor in aanmerking komen zijn Adriaan Pauw en Nicolaas Heinsius. Adriaan Pauw (1585-1653) was staatsman en diplomaat.¹⁶ Hij begon zijn politieke carrière in Amsterdam, waar hij bovendien een enorm fortuin had gemaakt als koopman. In 1627 kreeg hij een positie in het landsbestuur en vier jaar later werd hij voor het eerst benoemd als raadpensionaris. Pauw was een kundig onderhandelaar en bestuurder, maar hij was bijzonder ijdel, met een groot zwak voor kostbaarheden en uiterlijk vertoon, eigenschappen die tegen hem zouden worden gebruikt als bewijs van zijn onbetrouwbaarheid. In 1620 kocht hij de heerlijkheid Heemstede met bijbehorende titels, en liet het huis ombouwen tot een fraaie buitenplaats. Pauw heeft er behalve zijn verzameling kunstvoorwerpen, rariteiten en wapens ook zijn bibliotheek

ondergebracht, die aan het einde van zijn leven ongeveer 16.000 boeken telde. Uit de catalogus die na zijn dood werd gemaakt, blijkt dat alle wetenschapsgebieden in de bibliotheek door een grote variëteit aan publicaties zijn vertegenwoordigd. Maar over zijn motieven om boeken te verzamelen is niets met zekerheid te zeggen. De pamflettist die de poging van Pauw verdedigde om de bibliotheek van de voormalige Engelse koning Karel I aan te kopen, schreef dat hij bezig was 'de allergrootste, allercurieuze en vermaerste liberye te maken van heel Duytslant en Nederlant'.¹⁷ Desondanks was bezichtiging van de bibliotheek of raadplegen van de boeken voor buitenstaanders onmogelijk; de rentmeester van het huis te Heemstede kreeg de instructie niemand in de bibliotheek toe te laten. Net als bij Thysius ontbreekt bij Pauw een direct verband tussen zijn werkzaamheden en de bibliotheek als geheel. Voor Pauw lijkt het verzamelen van boeken een doel op zich te zijn geweest, misschien niet méér belangrijk of waardevol dan het verzamelen van rariteiten. Daardoor verloor de bibliotheek met de dood van de eigenaar zijn reden van bestaan.

De bibliotheek van Nicolaas Heinsius (1620–1681) was met ongeveer 13.000 titels iets kleiner dan die van Pauw.¹⁸ Nicolaas was de zoon van hoogleraar en bibliothecaris Daniel Heinsius, die hem een liefde voor de klassieke letterkunde bijbracht, en hem stimuleerde daar een carrière van te maken. Als filoloog zorgde Heinsius voor de uitgave van werken van klassieke auteurs, en hij reisde door heel Europa om in bibliotheken manuscripten te bestuderen. Hij schreef Latijnse poëzie, correspondeerde uitgebreid met vakgenoten en verzamelde boeken en antieke munten. Dankzij zijn grote specialistische kennis kreeg hij in 1649 de opdracht van koningin Christina van Zweden om op zoek te gaan naar waardevolle aanvullingen voor haar eigen bibliotheek.¹⁹ Het is onduidelijk hoe hij alles heeft kunnen bekostigen, want afgezien van deze opdracht en een paar korte aanstellingen in diplomatieke dienst heeft Heinsius geen betaalde functies willen aannemen. Zijn onwil om zich te binden is hem in zekere zin

Portret van
Adriaen Pauw,
door Michel van
Lochem, naar
een schilderij
van Peter van
Mol, 1635

noodlottig geworden: de moeder van zijn twee kinderen met wie hij weigerde te trouwen heeft het huwelijk uiteindelijk door middel van een lang proces afgedwongen. Dit heeft Heinsius veel geld gekost, en bovendien had hij nu erfgenamen die recht hadden op zijn nalatenschap. In tegenstelling tot Thysius en Pauw zijn de motieven van Heinsius om te verzamelen duidelijk, maar toch zal hij niet alle 13.000 boeken ook werkelijk voor studiedoeleinden nodig hebben gehad. Ook in deze bibliotheek zijn alle gebieden van de wetenschap vertegenwoordigd; net als Pauw heeft Heinsius gestreefd naar een zo groot en compleet mogelijke collectie. Nadat de bibliotheek in 1683 per opbod was verkocht, werd de veilingcatalogus nog beschouwd als een waardevol naslagwerk voor tekstedities, en zelfs gebruikt als basis voor colleges over bibliografie.²⁰

Vanwege de omvang en reikwijdte van zowel de bibliotheek van Pauw als die van Heinsius is het niet onmogelijk dat de eigenaars daarvoor een andere bestemming hadden bedacht dan alleen eigen gebruik. Maar geen van tweeën heeft ooit iets schriftelijk laten vastleggen over de toekomst van hun bibliotheek, zoals Thysius dat heeft gedaan. Niet iedereen had de vrijheid om over de dood heen te kunnen bepalen wat er met zijn bezittingen gebeurde, ook als er sprake was van grote rijkdom. De Hollandse rechtspraktijk schreef voor dat familie, met name kinderen recht hadden op de erfenis, en niet zomaar onterfd konden worden.²¹ Wie zich benadeeld voelde, spande een proces aan om zijn rechtmatig erfdeel op te eisen. Thysius heeft dat gedaan, maar ook Nicolaas Heinsius. Het schenken van boeken aan een bestaande bibliotheek zal eenvoudiger zijn geweest dan het stichten van een onafhankelijke instelling, die claims van potentiële erfgenamen zou moeten weerstaan. Ook de bibliotheek van Thysius is daarvan in de eeuwen na zijn dood niet gevrijwaard gebleven. Thysius' legaat is daarom niet alleen bijzonder vanwege de intentie die erachter steekt, maar ook omdat hij in de zeldzame omstandigheid verkeerde weinig erfgenamen te hebben. De bibliotheken van Pauw en Heinsius werden na hun dood

verkocht, de omvang en samenstelling van hun collecties zijn alleen nog bekend dankzij de veilingcatalogi die voor de gelegenheid werden gemaakt.

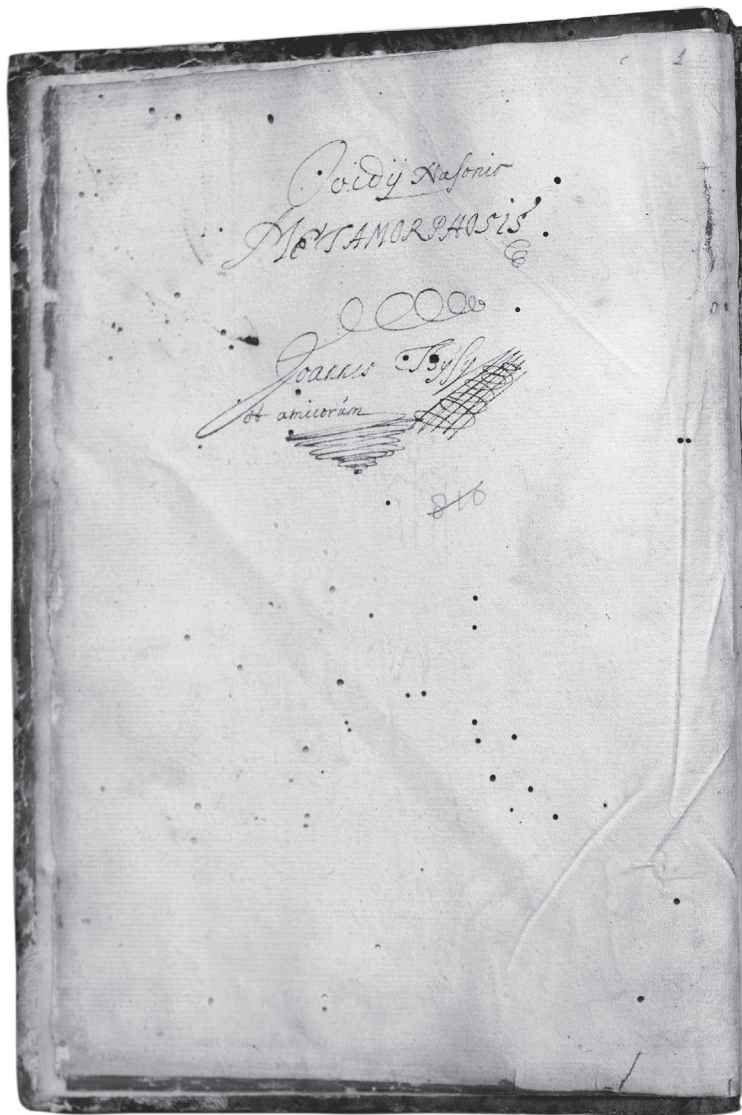
Thysius heeft zowel Pauw als Heinsius gekend. Pauw had een publieke functie en figureerde daarom regelmatig in de nieuwsberichten die Thysius Job Ludolf per brief toestuurde.²² In 1652 maakte Thysius' halfbroer Pieter deel uit van het gevolg van een diplomatieke missie naar Engeland onder leiding van Pauw, die tot doel had een dreigende oorlog te voorkomen. Pauw overleed een half jaar eerder dan Thysius, en het is goed mogelijk dat het moment waarop zijn bibliotheek zou worden verkocht door Thysius gretig werd afgewacht. Of ze elkaar ooit hebben ontmoet is niet zeker, maar er heeft in elk geval een ontmoeting plaatsgevonden tussen Thysius en Heinsius. Heinsius deed tijdens zijn reizen door Europa zo nu en dan zijn geboortestad Leiden aan, en daar sprak hij met Thysius in het voorjaar van 1650, vlak voordat hij naar Zweden zou vertrekken. Van de ontmoeting is niet meer bekend dan wat er in de twee brieven die zij daarna uitwisselden is vastgelegd.²³ Thysius had een interesse opgevat voor antieke munten en hij hoopte dat Heinsius hem bij de aankoop daarvan zou kunnen adviseren. Heinsius had de wens uitgesproken een exemplaar te bezitten van de meest recente catalogus van de Bodleian Library, en Thysius beloofde hem een exemplaar cadeau te doen. In de brieven wordt nauwelijks iets noemenswaardigs gemeld, maar het is althans een bewijs dat er is gesproken over boeken en bibliotheken, dat Thysius op de hoogte is geweest van de manier waarop Heinsius boeken verzamelde, en van zijn voorkeuren en interesses.

Ook als Thysius zich heeft laten inspireren door de geleerdenbibliotheken die hij kende, met name de grootste, waarin alle aspecten van de wetenschap vertegenwoordigd zijn: niemand in zijn omgeving was hem tot voorbeeld geweest bij het nalaten van een bibliotheek voor algemeen gebruik.²⁴ Als hij naar zijn omgeving heeft gekeken, dan zal hij vooral hebben gezien hoe elke bibliotheek na het overlijden van de eigenaar werd geveild. Blijkbaar wilde hij

koste wat kost voorkomen dat zijn kostbaarste bezit uiteen zou vallen. Het lijkt waarschijnlijk dat Thysius de beslissing tot nalaten pas heeft genomen op zijn sterfbed, toen hij zich realiseerde dat hij niet oud zou worden. Hij heeft er nooit eerder blijk van gegeven deze plannen te koesteren, ook niet in zijn brieven aan Ludolf. Bovendien wist hij pas op dat moment dat hij financieel in staat was een bibliotheek te laten bouwen en 'tot eeuwigen dage' te onderhouden.

Toch is het niet ondenkbaar dat de beslissing veel eerder genomen is, en Thysius zijn hele volwassen leven boeken heeft verzameld met het doel een bibliotheek samen te stellen die door zoveel mogelijk geïnteresseerden zou kunnen worden gebruikt. Tenslotte kan van het grootste deel van zijn boeken niet gezegd worden dat ze bestemd waren voor zijn eigen studie of werkzaamheden. In dat geval mag worden aangenomen dat hij ook tijdens zijn leven anderen van zijn bibliotheek gebruik liet maken. Er zijn een paar aanwijzingen die dat lijken te bevestigen. Beroemde boekenverzamelaars uit de vijftiende en zestiende eeuw, met name de Fransman Jean Grolier (1479-1565), staan erom bekend dat zij in, of op de band van, hun boeken achter hun naam de woorden 'et amicorum' schreven.²⁵ Kort na de uitvinding van de boekdrukkunst waren boeken schaars en kostbaar. De lezer die wilde laten zien dat hij de waarde van kennis hoger inschatte dan die van bezit, verwoordde hiermee de intentie om zijn boeken vrijelijk ter beschikking te stellen aan zijn vrienden. Het motto komt voort uit de humanistische traditie, waarbij de verwijzing naar 'vrienden' moet worden begrepen in de klassieke betekenis van het woord, als 'andere gelijkgestemden'. Want voor de ware humanist is het verzamelen van boeken nutteloos als je die niet met anderen deelt.²⁶

Thysius heeft de woorden 'Joannes Thysii et amicorum' in twee van zijn boeken geschreven. De eerste keer in een handschrift van de *Metamorphosen* van Ovidius, afkomstig uit de veiling van Jacobus Thysius, en de tweede maal in de *Historiae Romanae* van Sallustius Crispus, dat een paar jaar later was aange-

Johannes 'Thysii et amicorum'. Eigendomskenmerk in het manuscript met de *Metamorphosen* van Ovidius

► Eigendomskenmerk in *Historiae Romanae principis* van Caius Sallustius Crispus

Ante mare et terras et q^{uod} tegit oia celu

natura multus. A magis
ut infra vidis & sine
chaos imagine.
follus

Рубе.

Tellus

innabilis

Melior natura Dei

melig, aïre legitt q' parait
ex sequenti

Verder is er nog een ongedateerd briefje bewaard gebleven waarop Antonius Thysius jr. verklaart ‘ontfangen te hebben van neef Thysius dese volgende boecken’.²⁹ Een aantal van de titels is doorgestreept en Thysius heeft de lijst later aangevuld en ook weer afgestreept. Het is opnieuw moeilijk om met zekerheid te zeggen wat hiermee wordt bedoeld, maar omdat de boeken allemaal tot de bibliotheek van Thysius behoren en een verwijzing naar geld ontbreekt, is de meest waarschijnlijke verklaring dat het gaat om een lijst met uitgeleende en weer retour gestuurde boeken. In totaal zijn het zo’n dertig titels. Het gaat te ver om op basis hiervan te stellen dat Thysius zijn bibliotheek al tijdens zijn leven bestemde voor publiek gebruik, maar zijn boeken mochten in ieder geval door zijn vrienden worden geraadpleegd, en werden niet opgesloten zoals Adriaan Pauw had gedaan.

Er zijn geen directe aanwijzingen bewaard gebleven die kunnen bevestigen of ontkennen dat Thysius zijn verzameling heeft samengesteld ten behoeve van andere gebruikers. Het enige wat we met zekerheid kunnen zeggen is dat zijn naaste familie en vrienden, de begunstigers van het testament en met name de uitvoerder ervan het moeten hebben geweten. Daarom kan de realisatie van het testament mogelijk meer zicht geven op wat hij heeft willen bereiken.³⁰

Marcus du Tour was door Thysius aangesteld als zijn executeur testamentair. Hij was de zoon van de Franse baron David du Tour, heer van la Pomerade, en van Justine van der Meulen, een nicht van Constantijn L'Empeureur.³¹ Zijn vader had zich in de Republiek gevestigd met een aanstelling als officier

Joannis Bussii & Amicorum

in het leger van prins Maurits, en overleed toen Marcus nog geen twee jaar oud was. Marcus bracht zijn jeugd door in Utrecht bij de familie van zijn moeder, en voltooide daar een studie aan de pas opgerichte universiteit.³² Hij was edelman in dienst van prins Frederik Hendrik, kamerheer van prins Willem II en toen hij in 1650 trouwde met Sara L'Empereur had hij een betrekking als raadsheer in de Raad en Leenhove van Brabant. Thysius was goed met hem bevriend geraakt. Marcus du Tour bezat net als Thysius een bibliotheek, hoewel ongetwijfeld van bescheidener omvang, en beschikte als boekenverzamelaar over de noodzakelijke kennis en vaardigheden.

Thysius had in zijn testament laten vastleggen dat een bedrag van f 20.000 uit zijn kapitaal bestemd was voor de bouw van een pand waarin zijn boeken konden worden ondergebracht. Hij stelde als enige voorwaarde dat de bibliotheek in Leiden moest blijven, maar verder kreeg Du Tour de vrije hand bij het kiezen van een geschikte locatie, 'alle tselve latende tsijsner volcoomen dispositie'. Wat er overbleef van dit bedrag moest worden belegd, zodat er jaarlijks geld beschikbaar zou zijn om het salaris van de custos, de huisbewaarder van het gebouw te betalen, en om enkele beurzen aan studenten te verstrekken. Voor het onderhoud van de bibliotheek liet Thysius een ander bedrag opzij zetten, dat jaarlijks f 300 rente moest opbrengen. Van dit geld kon tevens de aankoop van nieuwe boeken worden bekostigd.

De andere passage uit het testament die betrekking heeft op de bibliotheek is gewijd aan het beheer. Marcus du Tour moest er allereerst voor zorgen dat de rente van de verschillende investeringen op de juiste plaatsen terechtkwam. Daarnaast kreeg hij de opdracht om na het voltooien van de bouw van de bibliotheek een custos aan te stellen en om beurzen aan studenten toe te kennen. Thysius had hem bovendien benoemd tot de eerste curator, wat inhield dat hij verantwoordelijk was voor het onderhoud en de uitbreiding van de collectie, het beheer van het gebouw en de openstelling. Thysius had vastgelegd dat deze taak bij voorkeur een familieaangelegen-

heid zou blijven. Zodra alles gereed was, moest Marcus du Tour een tweede curator aanstellen, zoals Thysius had bepaald, 'ijemant uijt mijn geslach daertoe bequaem zijnde off een ander gequalificeert persoon', om het beheer van de erfenis ook na diens dood voort te zetten. Elke tweede curator was verplicht na het overlijden van de eerste iemand in zijn plaats te benoemen, zodat het beheer tot in lengte van dagen gewaarborgd bleef. Pas als de laatste curator had verzuimd een opvolger aan te stellen, zou het recht tot benoeming worden toegekend aan de senaat van de universiteit. Thysius heeft zijn testament besloten met de verklaring dat hij het recht behield het document naar eigen inzicht te wijzigen of uit te breiden. De tekst is er voornamelijk op gericht geen twijfel te laten bestaan over zijn wensen, en elk conflict tussen de erfgenamen te voorkomen.

Het bibliotheekgebouw

Marcus du Tour zal met Thysius hebben gesproken over de toekomst van de bibliotheek, wat verdere toelichting van de plannen overbodig moet hebben gemaakt. Meerdere malen staat in het testament dat beslissingen over de uitvoering ervan aan hem worden overgelaten. In mei 1654 kocht Du Tour een huis op de hoek van het Rapenburg en de Groenhazen-gracht, samen met het aangrenzende achterhuis.³³ Thysius had in zijn testament de mogelijkheid genoemd de bibliotheek onder te brengen 'ondert collegie van de heer Hallet'. Daarmee bedoelde hij het Waals College, de instelling waar theologie-studenten van Zuid-Nederlandse of Franse origine werden opgeleid tot predikant in de Waalse kerk. Enkele jaren na de stichting van het Waals College werden daar ook de studenten gehuisvest wier studie gefinancierd werd met een beurs uit het fonds Hallet. De rijke koopman Anthonie Hallet, net als Thysius van Zuid-Nederlandse afkomst, had een gedeelte van het kapitaal uit zijn nalatenschap in dit fonds ondergebracht, bestemd voor de opleiding van arme studenten. Deze studenten zouden de Waalse bursalen al snel in aantal overtreffen, en de instelling

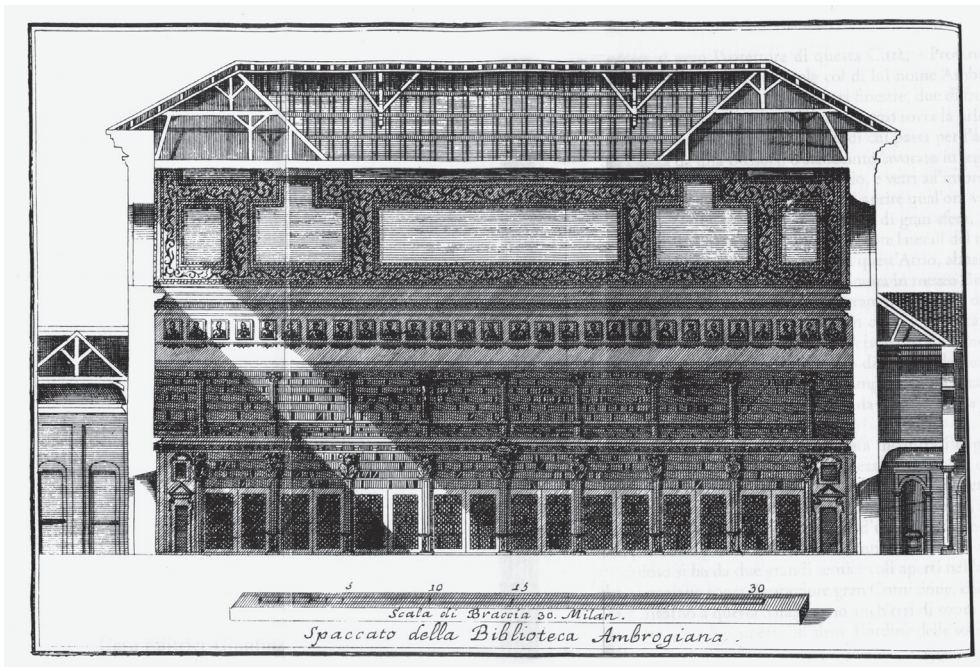
werd sindsdien regelmatig aangeduid als het College van de heer Hallet.³⁴ De suggestie van Thysius om het bibliotheekgebouw neer te zetten in de omgeving van het College had waarschijnlijk weinig te maken met de samenstelling van de collectie, waarvan slechts een deel bruikbaar was voor theologie-studenten. De reden moet gezocht worden in een oude relatie tussen leden van zijn familie en het fonds van Hallet, die gezien de manier waarop Thysius het College aanduidt belangrijker zal zijn geweest dan zijn verhouding tot de Waalse kerk.³⁵ Marcus du Tour is erin geslaagd aan deze wens van Thysius tegemoet te komen. Hij vond een locatie voor de bibliotheek in de nabijheid van het Waalse College, dat even verderop aan de Groenhazengracht was gelegen. Het bestaande huis en achterhuis werden afgebroken om plaats te maken voor het nieuwe gebouw.

De opdracht voor het ontwerp van het bibliotheekgebouw werd verleend aan de 'fabriek' van Leiden, de stadsarchitect Arend van 's-Gravesande. Nog in de zomer van 1654 werden de ontwerpen gemaakt, enkele maanden voordat de architect door een conflict met het stadsbestuur werd geschorst. De bibliotheek zou een prachtig voorbeeld worden van een gebouw in de stijl van het Hollands classicisme. Deze stijl wordt gekenmerkt door een opbouw van de gevel volgens strikte mathematische verhoudingen naar klassiek voorbeeld, gecombineerd met eenvoudige decoraties. De gevel wordt door een lijst tussen de boven- en de benedenverdieping doormidden gedeeld. De bovenverdieping is met pilasters verdeeld in drie traveeën met daarin de vensters, die in de vlakke onderste helft van de gevel worden weerspiegeld in dezelfde driedeling met daarin twee vensters aan weerszijden van een deur. De gevel is daarmee harmonisch opgebouwd in zes vlakken van exact dezelfde grootte. De decoratie bestaat slechts uit enkele guirlandes rond de deur, en daarboven het wapen van Thysius geflankeerd door twee gevelstenen met het opschrift 'Joanni Thysii' en 'Bibliotheca'. Het dak wordt bekroond door twee smeedijzeren globes.³⁶

Het gebouw is vrij sober ingericht. Op de begane

grond van het gebouw bevindt zich het voorhuis, met daarachter de woning van de custos. De bibliotheek op de eerste verdieping kan worden bereikt via een monumentale dubbele trap in het voorhuis, die eindigt in een bordes. Daar geeft een deur toegang tot een volgende trap die uitkomt in het midden van de ruimte, met een door balustrades omgeven trapgat. Het ontwerp van het interieur is dat van een zogenaamde muurbibliotheek. De boeken staan in de rechthoekige zaal op de eerste verdieping, in de hoge boekenkasten die aan drie zijden tegen de wanden van het gebouw zijn geplaatst. De ramen zien uit op de noord- en oostzijde, waardoor er nauwelijks voor de boeken schadelijk zonlicht naar binnen komt. De hoge ramen zorgen ervoor dat de ruimte overdag voldoende is verlicht. De rij kasten tegen de lange wand aan de westzijde wordt onderbroken door een gesloten archiefkast met daarboven een fronton, beschilderd met het wapen van Thysius. Rondom zijn hekken van ongeveer 1,2 meter hoog geplaatst om de kasten te scheiden van de openbaar toegankelijke ruimte. In het midden van elk van de lange zijden kan een deel van het hek geopend worden. Ten slotte staat naast het midden van de zaal een grote leestafel, waaraan men de boeken staande kan raadplegen.

Het ontwerp van het interieur is voor deze periode modern te noemen. Vlak voordat begonnen werd aan de inrichting van de Bibliotheca Thysiana had de universiteitsbibliotheek in Leiden een ingrijpende verbouwing ondergaan naar een vergelijkbaar ontwerp. Tot die tijd waren de boeken in folioformaat vastgeketend geweest aan de kasten die tevens als lessenaar dienden. De kleinere formaten waren in afgesloten kasten opgeborgen.³⁷ Naar dit model waren de meeste Europese publieke bibliotheken tot het einde van de zestiende eeuw ingericht. Gedurende de eeuw die volgde werden deze bibliotheken een voor een omgebouwd tot muurbibliotheek, aangezien binnen het oude systeem niet voldoende ruimte was om de groeiende collecties te kunnen plaatsen. De eerste muurbibliotheek werd in 1584 gebouwd in het Escorial, de residentie van de Spaanse koning

Gravure van een dwarsdoorsnede van de Biblioteca Ambrosiana, uit *Descrizione di Milano ornata con molti disegni in rame delle fabbriche più cospicue, che si trovano in questa metropoli, raccolta ed ordinata da Serviliano Latuada* (Milaan 1737-1738)

Philips II. Daarna volgden in 1609 de Bibliotheca Ambrosiana in Milaan, in 1610 de Bodleian Library in Oxford, en in 1647 de Bibliothèque Mazarine in Parijs. Hoe meer geld er door de begunstigers van deze bibliotheken ter beschikking was gesteld, des te rijker was de uitvoering.³⁸

In Leiden waren de aanpassingen van de universiteitsbibliotheek relatief sober uitgevoerd. De functionaliteit van de ruimte en het behoud van de boeken stonden op de eerste plaats. Behalve de afwezigheid van uitbundige decoraties, was het grootste verschil tussen deze bibliotheek en de Bibliothèque Mazarine of de Bibliotheca Ambrosiana de aanwezigheid van een hek om de bezoekers buiten bereik van de boekenkasten te houden. Deze kenmerken deelde de universiteitsbibliotheek met de Bibliotheca Thysiana. Het ligt dan ook voor de hand te veronderstellen dat deze recente introductie van de moderne stijl in Leiden het belangrijkste voorbeeld is geweest bij de bouw van het interieur van de Bibliotheca Thysiana. Johannes Thysius heeft de herinrichting van de universiteitsbibliotheek in 1653 niet meer meegemaakt, maar hij was dankzij zijn bezoeken aan de Mazarine

en de Bodleian wel bekend met het nieuwe ontwerp.

In het voorjaar van 1655 werd met de bouw van de Bibliotheca Thysiana begonnen, en in de herfst was het werk voltooid.³⁹ Een gevelsteen met het jaartal werd boven het middelste venster van het gebouw aangebracht. Na het ontslag van Arend van 's-Gravesande als stadsarchitect was de uitvoering van zijn ontwerp in handen geweest van de stadstimmerman Willem van der Helm en de metselaar Jan Jansz Pety. Du Tour heeft in deze periode een kasboek bijgehouden waarin hij alle kosten van de bouw van de bibliotheek heeft genoteerd.⁴⁰ Volgens zijn notities waren er veertien schepen zand nodig, 38.000 grauwe harde bakstenen, Bentemer zandsteen voor de gevel, een grote hoeveelheid timmerhout, inclusief vier grote eiken balken, en 2.400 geglaazuurde dakpannen. Verschillende ambachtslieden kregen de opdracht om te zorgen voor de afwerking, waaronder het smeedwerk, de sloten, het vervaardigen van de kozijnen, balusters en trappen, en het uithouwen van het zandsteen. De werklieden werden door Du Tour beloond met een ruime hoeveelheid drinkgeld als de voortgang van de bouw naar

wens verliep. Hij was tevreden met het resultaat, want de uitvoerders Van der Helm en Pety kregen een rozenobel extra na de voltooiing van de werkzaamheden.⁴¹

De notaris Claes Verruyt was aangesteld om toezicht te houden op de werkzaamheden, maar in 1656 kon Marcus du Tour die taak overnemen toen hij vanuit Den Haag naar Leiden verhuisde. Vanuit zijn huis verderop aan het Rapenburg begon hij met de organisatie van de inrichting van het bibliotheekgebouw en het beheer van de collectie. In maart bestelde hij twintig grote manden om de boeken van Johannes Thysius over te brengen naar het nieuwe gebouw, en zeildoek dat hij ter bescherming van de boeken over de manden heen liet naaien. Op 4 april vond de verhuizing plaats. In zijn notities staat dat hij twee personen had betaald om de boeken in te pakken, en 'ses arbijeders voor het overbrengen en op de bibliothecke draegen vande boecken'.⁴² Op dat moment was de inrichting van het gebouw nog niet voltooid. Pas in januari 1657 waren de kasten, de hekken en de leestafel gereed. De schilder Jan de Vos kreeg de opdracht om het houtwerk te verven, en een schildering aan te brengen op de archiefkast. Bij een portretschilder met dezelfde naam (Jan de Vos IV, ca. 1619-1663) werden portretten besteld van Thysius, en van zijn ooms Constantijn L'Empereur en Antonius Thysius, ter verfraaiing van het interieur.⁴³

De totale kosten van de bouw bedroegen f 14.500. Het resterende bedrag van f 5.500 kon worden belegd zodat er jaarlijks geld vrijkwam voor de betaling van de custos en het verstrekken van beurzen. De kleermaker Gerrit Andriesz Buytenhuys was door Du Tour aangesteld als de eerste custos, en had de woning onder de bibliotheekzaal betrokken. In de zomer van 1658 was alles gereed voor de openstelling van de bibliotheek.

De catalogus

Het enige wat nog moest gebeuren was het ontsluiten van de collectie door middel van een catalogus. Volgens het kasboek van Marcus du Tour, waarin hij

de kosten voor de bouw van het pand noteerde, kreeg de boekverkoper Franciscus de Heger op 11 april 1658 een vergoeding 'over het maecken vande catalogus vande boecken en het uijtschrijven vande selve'.⁴⁴ Enige tijd later werd hij opnieuw betaald voor het ordenen van de boeken in de bibliotheek naar de volgorde waarin hij ze in de catalogus had opgenomen. Het door hem opgestelde handschrift is niet bewaard gebleven.

De oudste bewaard gebleven catalogus is een drukwerkje zonder titelpagina, dat alleen kan worden gedateerd met behulp van de brief die op het voorplat is geplakt. De brief is van ene Everardus Alsemsius, misschien de toenmalige custos, gericht aan Marcus du Tour:

Aen de mogende en wijse Heer, mijn Heer
Marcus du Tour, Raedts-Heer voor den Ed.
Hove van Brabant, woonende in 't voor-hout
in 's-Gravenhage.

Weet mijn heer en goede vrient M. du Tour,
als dat ick U.E. hier stiere een proef van de Catalogus. 'K vertrouwe wel nae mijn Heer sijn sin wesen sal, indien ijets manqueert, gelieft met het overstieren van de catalogus sulcks te laeten weten. Dit is maer een klat en proef, maer de andere vier die ick door ordre in laeten binden sal, sal ick netter doen, en inde lenghte meer papier houden, en al daer op het gedruckte geschreven is, dat is maer pro forma, sal oock wit papier comen. Gelieftse ten eersten wederom te senden, sal het dan voort in 't werck stellen, alsoo daer al eenige nae verlangen, die, terwijl ick boven doende was, dese catalogus eerst insaegen. Alle de boecken sullen uijt de kasten moeten en doen retireren, nae desen connen geen boecken meer plaets krijgen of ick moet die achter den anderen setten, of daer moeten nieuwe kasten gemaect worden, dat mijns oordeels wel soo bequaem soude wesen. Voorts soude mijn Heer wel eerder geschreven hebben van wegen het versoeck, dat ick inden Haagh mijn Heer voor-

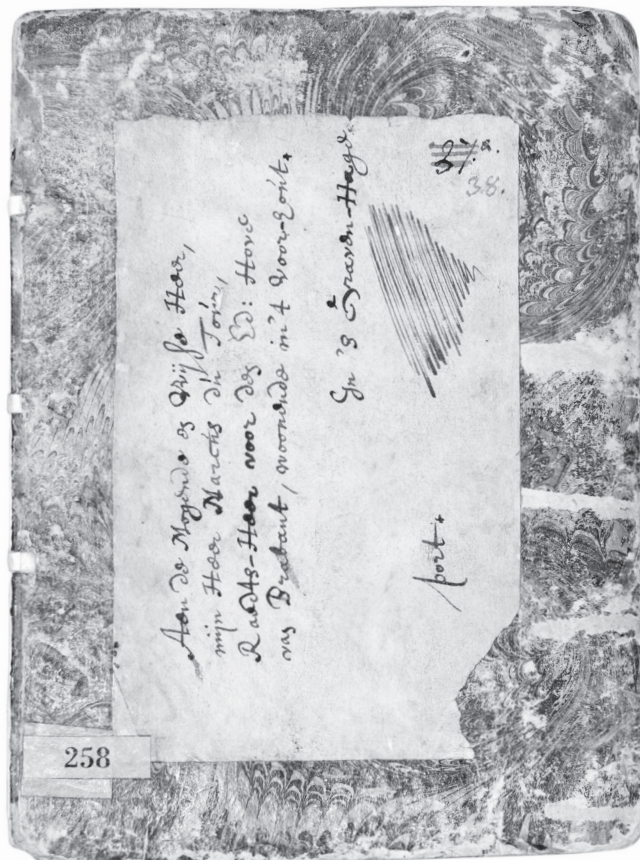
CATALOGUS BIBLIOTHECÆ

Nobilissimi p. m. Viti-Juvenis
D. JOANNIS THYSII,
INSTITUTÆ

In perpetuam sui memoriam &
usum Posterorum,

LUGDUNI BATAVORUM,
Ex Typographiæ ARNOLDI DOUDE. 1677.

droegh, ten sij mijn Heer Paeds mij seijde sucks niet te souden connen geschieden, alsoo de opperschout voor sijn Neefs Pedagoog solliciteerde, en oock becomen heeft. Vale en voorts van herten alle gegroet. U.E. Dienstwill. Dienaer en vrient, Everardus Alsemius.

Uijt Leijden, den 13 Maert 1668.

Indien mijn Heer Maerts bier begeert, moest in tijts laeten weten, alsoo goet gebrouwen sal worden, maer moet soo veel nemen, dat U.E. tot November toe cont comen, alsoo alle somers het bier brack valt. Indien ordre, sal selver goede half vaeten of tonnen afproeven.⁴⁵

Deze catalogus uit 1668, waarvan slechts één exemplaar bewaard is, bevat geen titels die later gedrukt zijn dan het jaar 1653, er staan hoogstwaarschijnlijk alleen boeken in die tot de oorspronkelijke collectie

van Johannes Thysius hebben behoord. Het is goed mogelijk dat deze catalogus overeenkomt met de lijst die tien jaar eerder door Franciscus de Heger was opgesteld, en die tot dan toe nog niet in druk was verschenen. Alsemius noemt het drukwerk in deze brief 'een proef van de catalogus', dus waarschijnlijk is het een drukproef geweest of gedrukte kopij, die aan de curator van de bibliotheek ter correctie werd voorgelegd. Er was in deze catalogus ruimte opengelaten om met de hand nieuwe aanwinsten toe te voegen. Toch zijn op een paar aanvullingen na nauwelijks wijzigingen in de tekst aangebracht toen de definitieve catalogus in 1677 werd gedrukt door Arnold Doude.⁴⁶ Een groot aantal fouten in de spelling en in de jaren van uitgave van de titels is blijven staan.⁴⁷ Het is eigenaardig dat het zoveel tijd heeft gekost voordat de catalogus kon worden gedrukt, en dan nog met allerlei tekortkomingen. Dat lijkt in

C A T A L O G U S
B I B L I O T H E C Æ
J O A N. T H Y S I I.

Libri Theologici in Folia.

- B**iblia Vatabli cum nominibus Hebraicis, Chaldeis, Græcis, Latinis, Virorum, Mulierum, Populorum, Idolorum, Urbium, Fluviorum, Montium, cæterorumque Locorum, quæ in Bibliis leguntur restitutis, cum Latina interpretatione, apud Rob. Steph. 1540.
- 2 — Magna cum Commentariis Literalibus Variorum, Parisiis. 1643. quinque tomis.
- 3 — Germanica, Zurich. 1638.
- 4 — Belgica cum Annot. majoribus, Leydæ. 1645.
- 5 — Hispanica, Amsterdam. 1602.
- 6 — van Blanckaert, Ceulen. 1548.
- 7 — Blondel de la Primauté en l'Eglise, Genève. 1641.
- 8 — Polani Syntagma Theologiæ, Genève. 1617.
- 9 — Jean Calvin sur les 5. livres de Moysé, Genève. 1564.
- 10 — Sur Deuteronomie, Genève. 1577.
- 11 — Sermons sur Job, Genève. 1611.
- 12 — Sur Esaie, Genève. 1572.
- 13 — Sur les xlii. petis Prophetes, Lion. 1565.
- 14 — Sur les Psaumes, Genève. 1562.

A

15 — Sur

• Titelpagina van de catalogus van de Bibliotheca Thysiana, gedrukt door Arnold Doude in 1677

Omslag en eerste pagina van de oudste catalogus van de Bibliotheca Thysiana, gedrukt in 1668

tegenspraak met de snelle en efficiënte manier waarop Marcus du Tour het testament ten uitvoer had gebracht.

Marcus du Tour kan van mening zijn geweest dat er kort na de opening van de Bibliotheca Thysiana nog geen behoefte was aan een gedrukte catalogus, omdat het handgeschreven exemplaar voldeed. Maar die situatie is in ieder geval in 1668 veranderd, wanneer Alsemsius in zijn brief opmerkt 'alsoo daer al eenige nae verlangen, die, terwijl ick boven doende was, dese catalogus eerst insagen'. Een handgeschreven catalogus is prima voor gebruik ter plaatse, maar om op afstand te kunnen beoordelen of een bezoek aan de bibliotheek noodzakelijk is, moet door geïnteresseerden een gedrukte catalogus kunnen worden aangeschaft. Het is ook mogelijk dat Du Tour al voor de opening van de bibliotheek van plan was een catalogus te laten drukken, maar publicatie wilde uitstellen tot de collectie van Thysius in haar geheel was opgesteld. Du Tour heeft in zijn kasboek genoteerd dat hij De Heger ook nog had betaald voor 'het maecken van een catalogue van de uijtgeschoten boecken'.⁴⁸ Blijkbaar zijn niet alle boeken op 4 april 1656 naar de bibliotheek overgebracht, maar elders opgeslagen, want het huis aan de Papengracht werd op 2 mei van dat jaar verkocht.⁴⁹

Du Tour heeft in het archief van Thysius enkele lijsten achtergelaten die betrekking hebben op de bibliotheek.⁵⁰ Een ongedateerde lijst met daarop ruim honderd titels van boeken is omschreven als 'Memorie van boecken die voor de biblioth[eeck] van wijlen de heer Thisius bij mij sijn aangecoft'. Ondanks het opschrift bevat de lijst alleen maar titels waarvan zeker is dat ze tot de oorspronkelijke collectie behoren.⁵¹ Du Tour moet de boeken bij vergissing als aankopen hebben geregistreerd, voordat hij ze alsnog naar de bibliotheek liet brengen. Andere lijsten bevatten opsommingen van later aangekochte boeken 'die noch niet opgesteld sijn' en aan de custos moesten worden verzonden. Deze documenten zijn gedateerd tussen 1660 en 1667: in de periode vóór het drukken van de nieuwe catalogus en na het overbrengen van de eerste boeken naar de bibliotheek.

Deze titels zijn desondanks niet opgenomen in de catalogus van 1668. Marcus du Tour was in 1661 uit Leiden vertrokken en opnieuw in Den Haag gaan wonen, en dat kan hebben gezorgd voor vertraging bij zijn werkzaamheden voor de bibliotheek. Ernstige vertraging zelfs, want de laatste lijst heeft Sara L'Empereur 'doen opsetten nae de doot van mijn waerde man saliger', dus na het overlijden van Du Tour in 1672. Een aantal titels in haar 'catalogoog' komt al voor op een van de andere lijsten, en het geheel correspondeert met de titels waarmee de catalogus van 1668 werd uitgebreid alvorens die werd herdrukt. De nieuwe curator Wouter van Lanschot was al in december 1671 aangesteld, maar werd in het eerste jaar blijkbaar nog geassisteerd door zijn toekomstige schoonmoeder.⁵²

Het heeft jaren geduurd voordat de boeken die door Du Tour waren aangekocht, en de exemplaren uit het bezit van Thysius die door hem waren opgeslagen, terechtwamen in de bibliotheek. Plaatsgebrek kan daarvan ook een oorzaak zijn geweest, want Everardus Alsemius schreef immers al in 1668: 'nae desen connen geen boecken meer plaets krijgen of ick moet die achter den anderen setten, of daer moeten nieuwe kasten gemaect worden'. Omdat de catalogus behalve als inventaris van de bibliotheek ook zou gaan functioneren als standcatalogus, moest de volgorde van de boeken in het drukwerk corresponderen met de volgorde in de kast. Er was eerst een reorganisatie van de bibliotheek nodig voordat de nieuwe boeken bij de juiste rubriek in de kast konden worden geplaatst, pas daarna was de volgorde bekend. Boekverkoper Arnold Doude heeft uiteindelijk de definitieve lijst opgesteld, in opdracht van Sara L'Empereur. Hij deelde de nieuwe titels in per rubriek en formaat, en schreef daarachter een taxatie van hun waarde.⁵³ Op basis van deze lijst en de voorlopige catalogus uit 1668 heeft hij de catalogus in 1677 gedrukt. Al deze vertragingen zullen het gebruik van de bibliotheek niet bevorderd hebben.

Het totale aantal boeken in de catalogus van 1668, zonder de later toegevoegde titels, is 1.559 stuks, verdeeld over zes rubrieken: theologie, recht,

geschiedenis, geneeskunde, wiskunde en de overige boeken, ofwel 'libri miscellanei'. Het werk is redelijk volledig, hoewel lang niet alle titels die in convoluten waren samengebonden apart zijn beschreven. De titelbeschrijvingen zijn in de meeste gevallen voorzien van een auteursnaam en de plaats en datum van uitgave. De titels worden meestal verkort weergegeven. Voor gebruik in een bibliotheek zal de catalogus hebben volstaan, maar zonder de feitelijke boekencollectie zou de identificatie van sommige titels zeker problemen hebben opgeleverd. Vergeleken met de beschrijving van boekenverzamelingen in veilingcatalogi is de lijst echter redelijk nauwkeurig. De catalogus van 1677 is grotendeels identiek aan die van 1668, maar de verschillende rubrieken zijn aangevuld met in totaal 64 nieuwe titels. Dat zijn voor een deel boeken uit het oorspronkelijke bezit van Thysius, slechts acht zijn later gedrukt dan 1653.

Uit de ontstaansgeschiedenis van de catalogus blijkt dat de boekenverzameling van Thysius niet in zijn geheel en ongewijzigd in de Bibliotheca Thysiana is terechtgekomen. Er is kennelijk een selectie gemaakt, enerzijds vanwege de praktische overwegingen die hierboven staan beschreven, maar op een bepaald moment moet ook besloten zijn welke boeken al of niet voor de bibliotheek geschikt werden geacht. Thysius is mede verantwoordelijk geweest voor deze selectie, om te beginnen al door de manier waarop hij de boeken zelf had geordend. Tussen de papieren die hij heeft nagelaten ligt een kladje, een vodje papier waarop hij een ontwerp heeft gemaakt voor de indeling van zijn kasboek. Daarop staat ook genoteerd 'divisie van boecken waer van een catalogue meene te maecken':

Nootwendige en schoone boecken elck na sijn ordre en facult[eit].

In boecken die ick tweemaal hebbe of niet nut en sijn.

In schoolboecken en oude bekladde boecken.

In boecken van verscheijde boeckverkopers, in kleijn formaet.

In musieckboecken.⁵⁴

Dit kladje geeft enige indicatie van het onderscheid dat Thysius al in zijn eigen boekenkast had aangebracht tussen de verschillende soorten boeken die hij bezat. De ‘nootwendige en schoone boecken’ vormen daarbij het belangrijkste deel van zijn collectie: dit deel van zijn bezit moet uiteindelijk grotendeels overeenkomen met de bibliotheek die na zijn dood naar het gebouw op het Rapenburg is gebracht. De rest van het lijstje geeft aan welke boeken hij niet tot de kern van zijn collectie wilde rekenen en waarom. Thysius hechtte duidelijk weinig waarde aan boeken waarvan hij al een beter exemplaar in zijn bibliotheek had staan, en aan boeken waarin geschreven was. Bovendien gaf hij de voorkeur aan boeken in groot formaat. De verdeling van de boeken in de catalogus van 1668 geeft aan dat hij inderdaad relatief weinig boeken in het kleinste formaat bezat.⁵⁵ School- en muziekboeken horen blijkbaar niet tot de ‘nootwendige en schoone boecken’, wat zou kunnen betekenen dat hij het drukwerk dat hij daadwerkelijk zelf gebruikte niet tot de bibliotheek rekenende. Thysius moet een duidelijk idee hebben gehad van de bibliotheek die hij wilde samenstellen, de collectie mocht niet zomaar het resultaat worden van zijn persoonlijke bezigheden en interesses.

Het kasboek

In zijn kasboek heeft Thysius het plan voor de catalogus dat hij beschreef op het stukje papier ook daadwerkelijk uitgewerkt. De lijst begint op pagina 112, waar hij bovenaan in een keurig net handschrift heeft geschreven: ‘Cataloge van alle mijne boecken, en elck sijn prijs’. De geplande opzet is gedeeltelijk gehandhaafd: op pagina 118 staan de ‘libri parvi separatim a bibliopolis empti et conjuncti’, ofwel de kleine boekjes, afzonderlijk gekocht bij boekverkopers en samengebonden. Op pagina 126 heeft Thysius de schoolboeken genoteerd onder het opschrift ‘catalogus librorum quorum in scholis usus sunt’ en ten slotte volgen op pagina 127 ‘de musieckboecken so nu als dan gekocht voor 1649’. De drie lijsten tellen gezamenlijk iets minder dan honderd titels,

maar slechts een handvol daarvan behoort nu tot de Bibliotheca Thysiana, uitsluitend afkomstig uit de lijst ‘kleine boekjes’. Van de school- of muziekboeken is geen enkel exemplaar in de oorspronkelijke bibliotheekcollectie terechtgekomen, het unieke handschrift met luitmuziek dat Thysius had gekocht uit de nalatenschap van Constantijn L’Empereur is daar pas op een later moment weer ingevoegd, want het ontbreekt in de vroegste catalogi.⁵⁶

De andere twee geplande rubrieken zijn wat minder duidelijk gedefinieerd en bleken moeilijk praktisch te realiseren. Een lijst van ‘boecken die ick tweemaal hebbe of niet en nut zijn’ heeft Thysius niet gemaakt. Waarschijnlijk omdat hij pas na verloop van tijd kon beoordelen of een boek niet nuttig was, of vervangen moest worden door een beter exemplaar. Alle andere titels kwamen daarom terecht in één grote lange lijst, aanvankelijk hier en daar nog gesorteerd naar formaat en onderwerp, maar ook dat moest Thysius na verloop van tijd opgeven. Het is dan ook geen echte catalogus geworden, maar een chronologische lijst van aankopen die tot op zekere hoogte functioneerde als een inventaris. Anders dan in de rest van het kasboek heeft Thysius op deze bladzijden niet alleen genoteerd wat hij kocht vanaf het moment dat hij zijn administratie is gaan bijhouden, maar ook de titels die hij reeds bezat.

Het kasboek bevat in totaal 43 pagina’s die gewijd zijn aan boeken, met daarop meer dan 2.200 aankopen. Van elke aankoop is een afgekorte titel genoteerd, met daarachter de prijs die Thysius ervoor had betaald. Behalve titel en prijs noteerde hij gedurende enkele jaren ook de plaats en datum van aankoop met de naam van de persoon uit wiens veiling de boeken afkomstig waren. In sommige gevallen staat ook de naam van de boekverkoper erbij. De notities op de eerste pagina’s zijn nog keurig leesbaar opgeschreven, maar het handschrift wordt met het verstrijken van de tijd steeds slordiger. Hetzelfde geldt voor de aantekeningen over plaats en datum van aankoop die de tekst begeleiden: na negentien pagina’s ontbreekt elk commentaar. Het aantal titels dat hij op een enkele pagina kwijt kon, werd daardoor

wel steeds groter. Nadat de eerste zestien pagina's waren gevuld, heeft Thysius de lijst voortgezet op pagina 318 onder het opschrift: 'Reeckeningh van Boecken'. Het kasboek bevat een rijkdom aan informatie over de manier waarop Thysius boeken verzamelde, over de volgorde waarin de boeken aan zijn collectie werden toegevoegd, over de prijzen die hij betaalde en dus over de bedragen die hij in totaal besteedde aan zijn bibliotheek. In een aantal gevallen is bekend bij welke veilingen en boekverkopers hij kocht, en daardoor is het mogelijk om vast te stellen hoeveel exemplaren hij tegelijkertijd aanschafte. Uiteindelijk is hij maar vijf jaar lang echt actief geweest als verzamelaar, en in die tijd heeft hij enorm veel tot stand gebracht – misschien wel meer dan Pauw of Heinsius, die grotere bibliotheken hadden, maar beiden zeker dertig jaar langer actief zijn geweest als verzamelaar.

Het kasboek laat zien dat Thysius zijn boeken bij voorkeur kocht tijdens veilingen van de bibliotheken waarvan de eigenaar was overleden, voornamelijk in Leiden, Amsterdam en Den Haag. De boeken die hij kocht waren daardoor al voorzien van een boekband, wat voor nieuwe exemplaren in de regel niet gebruikelijk was. Dit wordt bevestigd bij een bezoek aan de Bibliotheca Thysiana: de boeken zijn niet allemaal identiek ingebonden: er is een grote variëteit aan boekbanden van leer en perkament, een deel gedecoreerd met stempels, al of niet met bladgoud aangebracht, maar de meerderheid van de banden is functioneel en eenvoudig vormgegeven. De verschillen in herkomst en leeftijd van de boekbanden is groot. Vanwege de gewoonte om meerdere boeken in één band samen te binden (een convoluut), is het aantal titels dat Thysius kocht nog veel groter dan de lijst met aankopen in het kasboek doet vermoeden. Een vergelijking tussen de lijst en de boeken in de Bibliotheca Thysiana laat zien dat de 2.200 aankopen zeker 3.200 titels bevatten. Het zouden er nog meer kunnen zijn, want vele honderden titels uit de lijst kunnen niet in verband worden gebracht met een boek uit de bibliotheek.

Het is niet waarschijnlijk dat Marcus du Tour

een verzameling van meer dan 3.200 titels aantrof nadat Thysius was overleden. De praktijk van het verzamelen was een dynamisch proces, een deel van de boeken die Thysius kocht, heeft hij later om welke reden dan ook weer van de hand gedaan. Voor een kleine negentig titels is die reden duidelijk: ze worden in de lijst van aankopen tweemaal vermeld. In die gevallen moet Thysius boeken hebben vervangen door exemplaren die in een betere staat verkeerden, of hij heeft andere, betere edities aangeschaft. Twee losse bijlagen van rekeningen van de boekverkoper Wolter de Haes uit het archief van Thysius getuigen van de verkoop van een aantal boeken. De rekeningen zijn gedateerd op 2 december 1651 en 1 mei 1652.⁵⁷ Van de elf boeken die genoemd worden, zijn er vijf doubletten. Zo verkocht hij zijn exemplaar van Josias Simlers *Vallesiae descriptio* in octavo, nadat hij het werkje in de door Elzevier uitgegeven reeks 'Republieken' had aangeschaft. Drie andere boeken heeft hij van de hand gedaan zonder dat hij daarvoor een vervangend exemplaar had gekocht. Van de resterende drie titels bevinden zich nog steeds exemplaren in de bibliotheek, hoewel ze elk maar eenmaal als aankoop geregistreerd zijn.

Behalve doubletten zal Thysius ook andere boeken waaraan hij geen behoefte meer had hebben verkocht, of hij heeft ze weggegeven. Neef Constantinus L'Empereur, zoon van Johannes L'Empereur en elf jaar jonger dan Thysius, kreeg in ieder geval vier boeken voor gebruik op school: het Nieuwe Testament in het Grieks in de uitgave door Daniel Heinsius bij Elzevier, een Griekse syntaxis, de *Institutionum logicarum* van Franciscus Burgersdijk en enige redevoeringen van Cicero. Verder waren de *Mathematische vermakelykheden* van Jean Leurechon, vertaald door Wynandt van Westen, voor 'monfrere' Pieter, en Sara L'Empereur kreeg een exemplaar van de satirische roman *Le guerre di Parnaso* van Scipione Errico.⁵⁸ Hier en daar schreef Thysius in de kantlijn van het kasboek dat hij een boek had weggegeven, of geruild. Het is ook mogelijk dat hij in zijn administratie titels heeft genoteerd die hij in opdracht van vrienden of familie had gekocht. De catalogus van de Bod-

leian Library in Oxford, die Thysius aan Heinsius had beloofd, is in het kasboek in ieder geval twee keer vermeld – maar zonder commentaar over het doel van de aankoop.⁵⁹

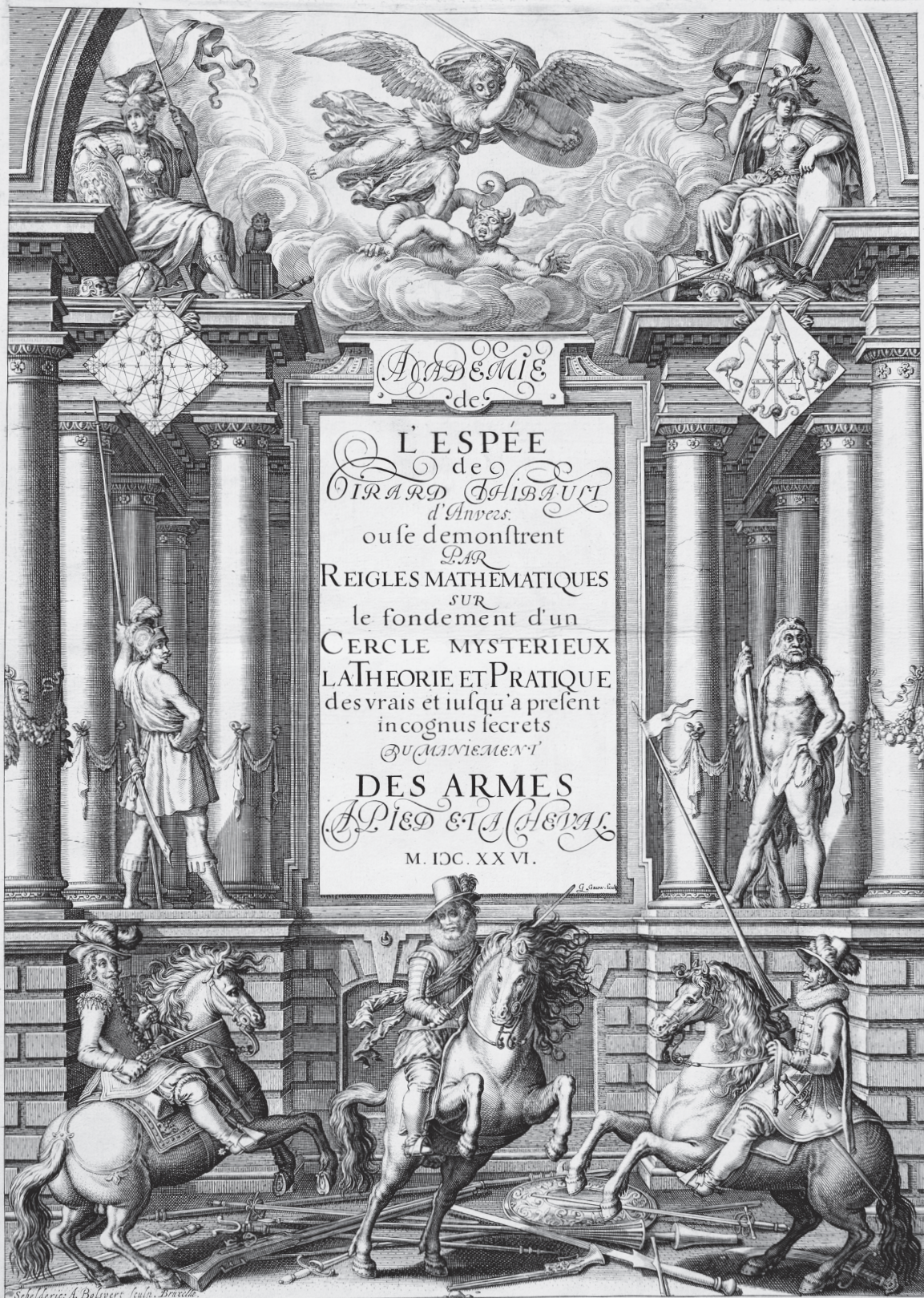
Het kasboek is de weergave van het koopgedrag van Thysius, maar geen inventarislijst van zijn bibliotheek. De inhoud is ongelooflijk uitgebreid, en toch ook weer niet helemaal volledig. Niet van elk exemplaar dat door Thysius moet zijn gekocht is een aankoopregistratie terug te vinden, maar van de grote meerderheid wel. Tegen het einde van zijn leven zal hij het niet meer voor elkaar hebben gekregen alles te noteren. De oudste catalogus uit 1668 mag daarentegen wél beschouwd worden als een inventarislijst, niet die van de boekenkast van Thysius, maar die van de collectie die daaruit is samengesteld. De catalogus telt zoals eerder vermeld 1.559 nummers, die na een vergelijking met de boeken uit de Bibliotheca Thysiana meer dan 2.600 titels blijken te bevatten. Ongeveer driehonderd titels (220 banden) staan niet in het kasboek. Omdat het niet mogelijk is te reconstrueren wat er precies in de boekenkast van Thysius stond toen Marcus du Tour de collectie gereedmaakte voor de verhuizing naar het pand aan het Rapenburg, is het moeilijk vast te stellen hoeveel boeken de selectie niet hebben gehaald. In theorie kunnen het er negenhonderd zijn geweest, maar dat is onwaarschijnlijk veel.⁶⁰ De meeste daarvan zijn op een eerder moment door Thysius verkocht, geruild of weggegeven, en waren ten tijde van zijn overlijden niet meer in zijn bezit.

Toen Thysius overleed was hij pas 31 jaar oud, en nog maar vijf jaar serieus actief als verzamelaar. Hij had de gewoonte zijn boeken met vele tientallen exemplaren tegelijk op veilingen aan te schaffen, waardoor hij ze waarschijnlijk niet allemaal van tevoren had kunnen bekijken – als die gelegenheid al bestond. In veilingcatalogi staat bovendien niet altijd welke editie wordt verkocht, dus hij zal met regelmaat thuis zijn gekomen met boeken waarmee hij ontevreden was: niet de juiste editie, of te intensief gebruikt. In zijn eigen woorden was hij op zoek naar ‘nootwendige en schoone boecken’ en wilde geen

‘oude en bekladde’ exemplaren. We mogen dus aannemen dat Thysius de titels die hij koos ook daadwerkelijk in zijn bibliotheek wilde opnemen, maar dat een groot aantal daarvan zijn kritische oordeel niet heeft doorstaan. Daarom is het verdedigbaar bij een beschouwing van de inhoud van de bibliotheek van Thysius niet alleen te kijken naar wat er in de vroegste catalogus staat, maar naar alles wat hij heeft gekocht. Alleen de school- en muziekboeken kunnen buiten beschouwing worden gelaten; daarvan is bekend dat Thysius ze niet tot de kern van zijn bibliotheek rekende.

Het zou geen recht doen aan de omstandigheden als de Bibliotheca Thysiana, zoals die in 1655 werd gesticht, zou worden gezien als een afgerond geheel. Thysius’ vroege dood kwam onverwacht, zijn verzameling was werk in uitvoering. We moeten hem daarom vooral beoordelen op zijn intenties, niet alleen op het resultaat van zijn werkzaamheden. Volgens zijn testament is de belangrijkste wens van Thysius geweest dat zijn bibliotheek zou worden opengesteld ‘tot publijcque dienst der studie’. Het valt nu bijna niet meer te ontkennen dat hij ook met die intentie heeft verzameld. Dat hij zijn bibliotheek beschreef als een verzameling ‘nootwendige boecken’ kan alleen maar betekenen dat die bedoeld was om te worden gebruikt. Dat Thysius het drukwerk dat bestemd was voor dagelijks gebruik van de bibliotheek gescheiden heeft gehouden, laat zien dat zijn eigen behoefte bij het samenstellen van de collectie niet de belangrijkste drijfveer was. De voortvarendheid waarmee hij volgens zijn kasboek vele duizenden titels aankocht en op zoek was naar de beste exemplaren, suggereert doelmatigheid.

Thysius verzamelde desondanks niet alléén maar ten behoeve van studie, dat wil zeggen ter ondersteuning van de wetenschap. Hij kocht ook boeken voor zijn eigen vermaak, wat niet wil zeggen dat zich daartussen geen bijzonder kostbare uitgaven bevonden. Een voorbeeld is *Academie de l’espée* van Gérard de Thibault, een rijk geïllustreerd traktaat over de schermkunst in een buitengewoon groot formaat, gedrukt in Leiden door de Elzeviers op kosten van de auteur

ACADEMIE
de
L'ESPEE
de
VIRARD THIBAUT
d'Anvers
ou se demonstrent
PAR
REIGLES MATHÉMATIQUES
SUR
le fondement d'un
CERCLE MYSTERIEUX
LA THEORIE ET PRATIQUE
des vrais et iusqu'à présent
incognus secrets
RÉVÉLÉS
DES ARMES
À PIED ET À CHEVAL
M. DC. XXVI.

tussen 1626 en 1630.⁶¹ De prenten zijn een lust voor het oog, de bijbehorende tekst laat geen aspect van het schermen ongenoemd. Thysius kocht het boek in de tweede helft van 1650 voor f 39:5. Vervolgens liet hij het inbinden in een wit perkamenten gedecoreerde band, waarvoor hij nogmaals f 8 moest neertellen. Het boek is in 1655 niet in de Bibliotheca Thysiana terechtgekomen, het ontbreekt in de vroegste catalogi. Dat betekent dat het met zijn andere eigendommen door Sara L'Empereur is geërfd, die het boek later toch aan de bibliotheek heeft teruggegeven. Hetzelfde is gebeurd met de *Icones principum*, een verzameling portret-etsen van Anthony van Dyck, aangevuld met losse portretten van de hand van andere kunstenaars, dat Thysius waarschijnlijk in het begin van 1653 heeft aangekocht voor het astronomische bedrag van f 80.⁶² De herkomst van het boek is helaas onbekend.⁶³ Dit boek, en een reeks andere kostbare prentenverzamelingen is gelukkig na verloop van tijd weer tot de bibliotheek gaan behoren.⁶⁴ Dat er al vanaf het begin af aan een onderscheid bestaat tussen wat Thysius zelf graag in zijn bezit wilde hebben en wat hij kocht voor zijn bibliotheek, kan alleen maar bevestigen dat hij van boeken hield en zich als verzamelaar in dienst van anderen wilde stellen.

◀ Titelpagina van *Academie de l'espee* door Girard Thibault, 1626-1630

Titelpagina van *Icones principum virorum*, een verzameling gravures van (of naar schilderijen van) Anthony van Dyck, 1646